

PALEMONO LEGENDOS PERIFERINIS TURINYS

Lietuvių kilmės teorija XIII–XV a.

Gintaras Beresnevičius

Palemono legenda, žinoma iš Lietuvos metraščio (Bychovco kronikos), Motiejaus Strijkovskio, Alberto Vižūko-Kojelavičiaus ir vėlesnių romantinių redakcijų – *standartinė XVI a. legendinė etninė ideologema*. Tai šiandien istoriografiškai pripažinta, ir už šio teiginio ribų išeiti neturiu nei noro, nei kokio nors pagrindo. Bet mano tikslas – ne darsyk partrenkti Palemoną ant menčių, – šis grubus ir neskoningas istoriografinis dziudo veiksmas jau nusibodęs. Norėčiau susitelkti ne tiek į kritiką – kuri dažniausiai nukreipta ne į legendą, o į jos išraiškos priemones ar jos perrašinėtojų mentalitetą – kiek į analizę, nes Palemono legendos *turinio* niekas taip ir nėra pamėginęs analizuoti.

Šiame straipsnyje apsiribosiu lietuvių ir apskritai baltų kilmės versijomis, kurios Lietuvoje, Lenkijoje ir Vakarų Europoje buvo žinomos „iki Palemono“, arba iki Lietuvos metraščio sudarymo, t. y. – iki XVI a. Visi jose esantys legendiniai intarpai dažnai kritikuojami kaip vėlyvos istoriografijos produktas, mėgėjiška kompiliacija, jau vien dėl to savaime nepatikima. Tačiau taip nepastebima, kad nepasitikėjimas XVI a. šaltiniais automatiškai atgaline data nukreipiamas ir į juose naudojamą XV a. informaciją, ir taip nepaisoma lietuvių romėniškos kilmės teorijos pobūdžio XV a. šaltiniuose. Bet ar kas išmeta aukso gabalą, jei jį apdirba prastas juvelyras? Akivaizdu, kad Palemono legenda neatitinka istoriografinės kritikos. Tik kodėl taip yra?

Subrendusi valstybė privalo turėti savo ideologiją, savo protėvius didžiavyrius, savo istorinį *ab ovo*. Šiuo požiūriu nepaprastai pasisėkė romėnams ir graikams, – jų etniniai, ideologiniai, valstybiniai, *poliniai*, civilizaciniai, religiniai dariniai turėjo precedentus. Už tai iš dalies reikia dėkoti Homerui, Vergilijui, Titui Livijui, iš dalies – patiems protėviams, kurie išties blaškėsi nuo Kolchidės iki Gibraltaro stulpų, svilindavo rankas ant tuometinių *grilių*, pasižymėdavo narsa ir dorybėmis etc. Graikai ir romėnai tapo rašto tautomis (indoeuropiečių kontekste) labai anksti, tai, ką atsiminė, spėjo

GINTARAS BERESNEVIČIUS – religijotyrininkas, LMA Kultūros ir meno instituto vyr. mokslinis bendradarbis.

užrašyti, ir ši sueiliuota tradicija tapo, pvz., kiekvieno romėniuko lavinimo pagrindu – kitaip tariant, jie mokėsi iš precedentų.

Šita precedentinė savimone nuvedė taip toli, kad įvykis, nepagrįstas precedentu, išvis negaliojo (tai Antika perdavė ir Viduramžiams – pakito tik precedentai). Graikų karaliukai, tironai, įkopę sostan ar dar anksčiau, susirasdavo mitinį protėvį, nors toli ieškoti ir nereikėdavo – Romoje ir Graikijoje daugybė „normalių šeimų“ rimtu veidu kildindavo save jei ne iš Dzeuso, tai bent iš Heraklio. Pritempimai būdavo juokingi, nors kartais ir remtasi kokiu žinomu mito fragmentu, dažniausiai būdavo tiesiog laisvai fantazuojama. Tačiau be mitinės genealogijos užnugario paprasčiausiai nebūdavo įmanoma apsieiti.

Ir vis dėlto šiandien moksle niekam neateina į galvą tokia nutrūktgalviška metodologinė eskapada: pasitelkus kokios antikinės šeimos sumeistrautą mitinę legendinę tradiciją, kildinančią ją iš Heraklio, išsityčioti iš chronologinių šuolių, vardų ir vietovardžių makalynės, istorinių nesusipratimų ir oriai pareikšti, kad tokie nonsensai reiškia, jog Heraklis graikų mitologijoje buvo nežinomas, kad jį susikūrė ta pati nukvakusi šeima, susėdusi sau prie kiaušininės kur Beotijos kaimelyje. Kad kaimynai pavydėtų.

Manding kažkas panašaus lietuvių ir lenkų istoriografijoje vyksta su Palemono legenda.

ISTORIOGRAFIJOS PRIPAŽINTOS LEGENDOS IŠTAKOS: JONAS DLUGOŠAS IR STUDENTAI

Konstantinas Avižonis savo išsamų straipsnį apie lietuvių kilimo iš romėnų teoriją pradeda stipriai sukaltau ir aiškiu sakiniu:

„XV a. Lietuvoj susidarė ir plėtojosi įdomi teorija, tvirtinanti, esą Lietuvos kunigaikščių dinastija ir aukštoji bajorija yra kilę iš romėnų didikų, užklydusių į Lietuvą. Ta teorija šiandien jokios kritikos neišlaiko ir yra įdomi tik kaip tų laikų istoriografijos padaras. Tačiau savo laiku ji buvo tiek stipriai įsigalėjusi Lietuvoje ir kaimyninių valstybių visuomenėje bei istorijos veikaluose,

jog net 400 metų buvo laikoma tikru ir neužginčijamu istorijos faktu¹.

Pasak istoriografijos, pirmasis lietuvius iš romėnų ėmėsi kildinti Jonas Dluogošas (1415–1480). Nors ir pabrėžiama, jog veikia jis pirmasis šią tradiciją *užrašė*, tuojau visas dėmesys paprastai sutelkiamas į Dluogošą ir Jogailą, bet ne į legendos turinį. Niekaip neprieinama prie natūralaus klausimo: kokia informacija slypi už Palemono legendos? Atsakymas visada toks: ji buvo reikalinga ir atitinkamai sukurta. Aiškinama, kokią kvailystę ar chronologinį riklą įterpė ar pašalino kuris nors legendos kompiliatorius, juokiamasi iš naivumo ir kvailumo, o kai jų konkrečiu atveju nematyti, tėsikiama lemiamą korta – *melas*.

Bet jeigu seniai mirusių žmonių pasakojimo nesuprantame, argi būtina savo nesupratimą išspręsti, juos apšaukiant melagiais... Ir istorikai, ilgai ir sistemingai patrankomis naikinę Palemono kūdikėlius, taip ir nesiteikė įsiskaityti į tekstus, kad ir į tą patį Dluogošą. O juk informacija paviršiuje, Dluogošas nieko neslepia.

Ką gi jis rašo apie lietuvių bei prūsų kilmę?

Ties 997 m. data, aprašydamas šv. Adalberto-Vaitiekaus kankinystę Prūsijoje, pateikia kiek informacijos apie Prūsiją, kompiliuodamas Petrą Dusburgietį² (jei netiesiogiai, tai per Mikalojų Jerošinietį), ir prideda sa-vo samprotavimų:

„Prūsai turėjo savitą kalbą, kilusią iš lotynų, giminingą lietuvių kalbai ir į ją panašią, garbino beveik tuos pačius dievus, turėjo tuos pačius papročius bei apeigas ir vieną tikrą vyriausią apeigų žynį, gyvenantį jų valstybės svarbiausiame mieste, pavadintame *Romowe*; tas pavadinimas kilęs iš Romos [...]. Pripažįstama, jog prūsai, lietuviai ir žemaičiai turi tuos pačius papročius, vieną kalbą ir yra gentainiai. Kilus pilietiniams karams tarp Cezario ir Pompėjaus, Italijai liepsnojant, jie, palikę seniausias gyvenvietes, atkeliavę į šiuos kraštus, kuriuose dabar tebegyvena, įsirengę sau būstus giriose, apleistose vietose, paupiuose, senuosiuose raistuose ir pelkynuose. Įkūrę svarbiausią miestą, jie pavadino jį Romos pavyzdžiu Romovė ir apgyvendino čia vyriausiąjį savo apeigų žynį. Ir nors pačių genčių pavadinimai, kaip kad lenkų, čekų, rusų, skiriasi, tačiau, nepaisant to, jos daug kuo panašios. Vis dėlto manoma, jog kilusios jos ne iš to paties kamieno ir kalbėjusios ne viena kalba: sakoma, jog prūsų kilmė buvusi kitokia negu lietuvių bei žemaičių [...] [toliau pasakojama istorija apie Hanibalą ir Bitinijos karalių Prūsijų – *G. B.*]. Sumuštas ir nugalėtas Prūsijus su savo Bitinijos gentimi bėgo nuo romėnų ir nuvyko į šiaurės šalį, kurią pavadino savo vardu Prūsija. Beje, Bitinijos tautos pėdsakai išliko ir

iki šių dienų, nes kai kuriuos prūsus, išlaikiusius senąją kalbą, galima suprasti iš eoliečių, dorėnų, atikiečių ir jonėnų kalbų žodžių“ (BRMŠ I 545–546, 565–566; čia ir vėliau, cituojant Dluogošą – Daivos Mažiulytės vertimas).

Kokią pozityvią informaciją gauname iš Dluogošo „prūsiško“ fragmento? Istorijas apie Cezarį, Pompėjų, Hanibalą ir Prūsijų atmetame (nors pastarasis atvejis nagrinėtinas filologiškai, mitologiškai ir, kaip toliau pamatysime, istoriškai), tai akivaizdi kompiliacija. O pozityvus turinys toks:

1. Dluogošo filologinė, gal net kalbotyrinė kompetencija leidžia jam: a) nustatyti prūsų, žemaičių, lietuvių giminystę, b) lyginti šių etnosų kalbas su lotynų ir graikų kalbų dialektais, c) grįsti tuo mintį apie šių tautų kilmę iš Romos ar Mažosios Azijos. Tačiau jis *pagrindžia* tą idėją, bet ne ją sukuria. Tai filologinė verifikacija, bet verifikuojamas kažin koks jau egzistuojantis *x*. Kas tai?

2. Tai jau pripažintas faktas, plg.: „Pripažįstama, jog [...] kilus pilietiniams karams tarp Cezario ir Pompėjaus“, „vis dėlto manoma, jog“, „sakoma, jog“. Regime pakankamai susiformavusią žodinę tradiciją – *sakoma, manoma, pripažįstama*, – kurią Dluogošas aprašinėja, papildydamas ir pagrįsdamas. Tai akimirka, kai užrašoma žodinė tradicija. Tačiau kuri jos fazė, kokia jos aplinka, – tai esminis klausimas, prie jo grįšime.

3. Dluogošas pastebi, kad prūsų ir lietuvių, nors šiaip giminingų tautų, kilmė grindžiama skirtingomis tradicijomis. Jam tai neparanku, jis mėgina kažkaip iš šios prieštaros išsisukti – tačiau jos neslepia: „*sakoma*, jog prūsų kilmė buvusi kitokia negu lietuvių ir žemaičių“.

4. Aiškindamas romėnišką hipotezę, Dluogošas įveda Romos–Romovės paralelę. Ji artima Dusburgiečio žinioms, tačiau Dluogošas ją sujungia su atvykėliais, kurie „atkeliavę ... įkūrę Romovę ... apgyvendino čia ... vyriausiąjį savo apeigų žynį“.

Šioje svarbioje vietoje jau turime kreiptis į patį Petrą Dusburgietį: „Šios klastingos tautos [gyvenamų žemių] viduryje – Nadruvoje – buvo vieta, kurią vadino *Romow*, gavusi savo vardą nuo Romos, o ten gyveno žmogus, vadinamas kriviu, kurį gerbė kaip popiežių, mat kaip jo šventenybė popiežius valdo visuotinę tikinčiųjų Bažnyčią, taip ir krivio valiai bei žodžiui pakluso ne tik suminėtos gentys, bet ir lietuviai bei kitos gentys, gyvenančios Livonijos žemėje [...]. Be to, jie garbino, kaip buvo įprasta senovėje, negęstančiąją ugnį“ (BRMŠ I 333–334, 344; Leono Valkūno vertimas).

Keli klausimai. Dusburgietis pats priklausė Ordi-

¹ Avižonis K., „Lietuvių kilimo iš romėnų teorija XV ir XVI a.“, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, t. 3, Roma, 1982, p. 245–275; p. 245.

² Nepaisant įsigalėjusios nuomonės, kad Dusburgiečio kronika Dluogošas tiesiogiai nesinaudojo, šiandien istoriografijoje šia teze

kartais stipriai suabejojama, plg. Semenčiuk A., „Folklorne tradicijai Velikogo kniažestva Litovskogo v Polskich chronikach XVI veka“, in: *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos didžiosios kunigaikštystės patirtis*, Vilnius, 1998, p. 202–203.

nui, kaip matome iš jo Kronikos, emociškai bei ideologiškai nusistatęs prieš prūsus, lietuvius ir kitus pa-
gonis. Ir štai – šią vietą jis palieka be deramo komen-
taro. Šiaip Romos–Romovės paralelė būtų puiki proga
pakalbėti apie velnią, beždžioniaujantį dieviškuosius
dalykus ar pan. Tačiau Dusburgietis tiesiog pasako:
Romow, trahens nomen suum a Roma (BRMSŠ I 334) ir
šio religinio–geografinio akibroko nekomentuoja.

Išskaidykime ir pamatysime, kad čia esama dviejų

Palemonas. XVIII a. antra pusė. Puslapis
iš *Silva rerum*. MAB RS

informacijų:

a) buvo vieta, vadinta Romove, gavusi savo vardą
nuo Romos,

b) o ten gyveno žmogus, vadinamas kriviu, kurį gerbė
kaip popiežių, mat kaip... taip ir... etc. Ši informacija iš
pirmo žvilgsnio gali pasirodyti patvirtinanti ir paaiški-
nanti a) informaciją, bet tada turėtume tikėtis žodžio
„nes“, „kadangi“ – bet to nėra, tiesiog tęsiama: *in quo
habitat quidam, dictus Criwe*. Regis, Dusburgietis it
karšta bulve atsikrato Romovės–Romos
temos. Ar todėl, kad kažkokia Romovės–
Romos etimologinė tradicija Ordine buvo
žinoma, tad nereikėjo jos eksplikuoti, ar
atvirkščiai, todėl, kad pačiam Dusburgiečiui
buvo neaiškus šis sutapimas?

Suprantu, jog mano išvedžiojimai gali
neįtikinti, bet gal išties Romovė–Roma
paaiškina krivio–popiežiaus sankabėlė. Bet
tada dar gražiau – turime visą kompleksą:
Romovė–krivi/Romovė–popiežių. Dusbur-
gietis to juolab nepaaiškina.

Taigi arba jam kas nors neaišku, arba
jis nesiroošia užrašinėti visai Prūsijai
žinomų trivialybių, arba ką nors nutyli,
arba – susidaro stiprus įspūdis, ir tai daug
ką paaiškintų – šioje vietoje esama kupiū-
ros. Dusburgietis cenzūruotas. Juk kad
Dusburgietis jautė cenzūros galimybę ir
iš anksto su ja sutiko, liudija jo dedikacija
Ordino magistrui „Prūsijos žemės kronikos“
pradžioje³.

Žinoma, įspūdis, kad ir koks stiprus,
negali būti argumentas, bet vien tik šio
fragmento pakanka kilti įtarimui, kad 1323
m. Dusburgiečiui sudarinėjant „Prūsijos
žemės kroniką“, Prūsijoje jau sklandyta
kokių nors gandų apie „romėnišką“ kilmę.
Pasitenkinus tokiu konstatavimu, galima
vėl grįžti prie Dlugošo.

5. Pasakodamas apie italų atvykimą,
Dlugošas sąžiningai pamini vieną keiste-
nybę, tačiau jos nekomentuoja: jie, užuot
išnaudoję „legendinę galimybę“ apsigyventi
užimto krašto upių pakrantėse, aukštumose,
pasielgia visiškai netikėtai: atvykėliai „iši-
renę sau būstus giriose, apleistose vietose,
paupiuose, senuosiuose raistuose ir pelky-
nuose“ (BRMSŠ I 545, 565 – *desertis locis*
gal geriau versti „dykrose“, t. y. tuščiose
teritorijose tarp genčių, žinomose iš Prūsijos

³ Plg.: „niekas negali būti savo darbu patenkintas, kad
būtų galima pataisyti, jeigu joje kas taisytina, ir kad būtų
paskelbta šitaip pataisyta...“ – in: Dusburgietis P., *Prūsijos
žemės kronika*, Vilnius, 1985, p. 58.

archeologijos). Ši Dluogošo informacija aukso vertės.

Atvykėliai romėnai ar italai, atsikėlę į baltų teritorijas, randa ten vietinius gyventojus – tai akivaizdu, nors Dluogošas (šioje vietoje) to ir nepabrėžia. Nereikia gilios hermeneutikos, kad suvoktume, jog šie gyventojai gyvena geriausiose vietose – pakrantėse, upių santakoje, *prie* miškų, tarp derlingų žemių. Tai, kad atvykėliai apsigyvena kemsynuose, šabakštynuose ir dykrose, liudija, kad jie atkako ne su triumfo žygiu, kad jie nėra nei gausūs, nei itin stiprūs kariškiai, nes nesugeba užimti pilių, kaimų, didesnių gyvenviečių. Vadinasi, Dluogošas vėl žino daugiau negu rašo, ar tiesiog nesusimąstydamas perduoda egzistuojančią žodinę legendinę tradiciją, kurioje esama apsigyvenimo blogiausiose vietose motyvo ir kurią jis mėgina pajungti savo meto ideologijos, genealogijos bei politikos interesams.

Romėnų/italų hipotezę Dluogošas rutulioja dar keliose vietose. Štai skyriaus „Lietuvių kilmės, jų tikėjimo bei senųjų papročių aprašymas“ pirmieji sakiniai:

„Nors ir mažai žinoma, kadangi to neminėjo nė vienas rašytojas, kaip, koku būdu ir kada lietuvių ir žemaičių gentys atsikraustė į šį šiaurės kraštą, kuriame dabar gyvena, ir iš kokios giminės ar genties save kildina, tačiau tam tikri posakiai, kalbos skambesys ir įvairių daiktų, reiškinių pavadinimų panašumas į lotynų kalbą leidžia spėti, kad lietuviai ir žemaičiai yra lotynų kilmės. Atsiradę jeigu ir ne iš romėnų, tai bent iš kurios nors lotynų giminės per pilietinius karus, kurių pirmasis vyko tarp Marijaus ir Sulos, o po to tarp Julijaus Cezario ir didžiojo Pompėjaus; karų dalyvių įpėdiniai bėgo iš senųjų gyvenviečių ir tėvynės, manydami, jog visa Italija pražūsianti nuo pilietinių žudynių; likusieji gyvi su žmonomis, gyvuliais ir šeimynykščiais pasitraukė į tuščias ir negyvenamas, nuolatinių šalčių kaustomas, tik laukinių žvėrių lankomas sritis, į šiaurės kraštus, kuriuos rašytojai vadina užkampiu“ (BRMŠ I 555, 575). Toliau Dluogošas etimologizuoja Lietuvos vardą (nuo *Litalija*), pasakoja apie bendrus romėnų ir lietuvių dievus, papročius, ritualus (mirusiųjų deginimą, giraitėse atliekamas religines apeigas etc.), taigi bet kokia kaina nori lietuvius parodyti esant vienu ar kitu laikų lotynų palikuonimis. Tačiau mūsų *x* paieškoms svarbiau kas kita: pirma, Dluogošas jau pabrėžia, kad italų emigrantai atkanka į tuščias, tegu ir atšiaurias, nežinomas, bet – negyvenamas žemes (plg. mūsų komentarą Nr. 5). Antra, pripažindamas, jog „mažai žinoma“ apie lietuvių ir žemaičių kilmę, Dluogošas parodo ne kurias kokią nors lietuvių kilmės versiją, o apkabinėjęs antikinės genealogijos blizgučiais kažką jau esama.

Kitą skyrių „Lietuviai įkuria Vilniaus miestą [...]“ Dluogošas pradeda: „Lietuviai, žemaičiai ir jotvingiai, kad ir skirtingai pasivadinę, kadaise buvo viena gentis, kildinanti save iš romėnų ir italų“ (BRMŠ I 557–577). Čia jau be jokių apylankų šaunama – „kildinanti“, bet

tai darsyk nurodo egzistuojančią – tikriausiai žodinę – tradiciją. Toliau Dluogošas, nelabai mėgindamas suvesti galą su galu (juk ką tik kalbėjo apie italikus, pabėgusius Marijaus ir Sulos kivirčių laikais), pasakoja: „Šie žmonės buvo romėnai, pabėgę išliepsnojus pilietiniams karams tarp Julijaus Cezario ir Pompėjaus. Per tas kovas jie buvo Pompėjaus pusėje, bet kai Pompėjus buvo nugalėtas [...], jie, palikę Romą, su visu turtu ir vergais septyni šimtai keturiasdešimtais metais nuo Romos įkūrimo patraukė į šiaurės kraštus, kad ten saugiai ir be pavojaus galėtų gyventi“ (BRMŠ I 557, 578). Taigi išties Dluogošas tempte tempia ant romėniško kurpalio, bet tempia *kažką*. Numetus visas antikines grožybes, pro tą tradiciją prasimuša toks sluoksnis:

Į šiaurę, ieškodama saugaus prieglobsčio, su šeimomis, gyvuliais, vergais slenka kažkokia grupė iš – labai apytikriai – vakarų ar pietų. Atvykę jie turi tam tikrų problemų su vietos gyventojais, vėliau asimiliuojasi, gal ir įgyja politinės įtakos. Tačiau apie jokią antplūdį, užkariavimą, etninės situacijos pakeitimą nėra kalbos.

Šita situacija nenurodo nei į Romą, nei į Bitiniją – tai greičiau klasikinis tautų kraustymosi epochos epizodas. Nieko čia ypatinga, Europoje tokios grupės keliaudavo iš krašto į kraštą, kol galiausiai nusėdavo, suformuodamos šiuolaikinių etnosų pagrindus ar dažniau daleles. Romos ir netgi XV a. Krokuvos ar Vilniaus požūriū (juolab XIV a., kai lietuviai Europai „savai me“ buvo barbarai pagonys) kažin kokios „barbariškos ordos“ atsikraustymas buvo ideologiškai netinkama legenda. Susidaro išpūdis, jog ją reikėjo pakeisti. XV a. tam darbui mobilizuotas Dluogošas. Jis stengėsi:

„Lietuviai anksčiau save vadino *litalais*, bet laikui bėgant *v* buvo pridėta, o *l* pasikeitė į *n*, taigi kitos gentys juos ėmė vadinti *litvanais* – lietuviais. Iš Romos ir Italijos išvaryti pilietinių karų bei riausių, slapčia užėmė tuščias, negyvenamas vietas tarp Lenkijos, Rusios, Livonijos ir Prūsijos, kurias didesnę metų dalį kaustė labai stiprūs žiemos šalčiai. Ten jie įkūrė pirmąjį miestą Vilnių, kuris ir šiandien yra svarbiausias to krašto miestas, pavadintas kunigaikščio Vilijaus vardu, kadangi jo vadovaujami paliko Italiją ir atvyko į šias žemes. Šį miestą juosia Vilijos ir Vilnios upės, gavusios pavadinimą nuo to paties kunigaikščio vardo“ (BRMŠ I 558, 578).

Tačiau šis „gabalas“ lietuviams netiko. Dluogošas jiems pakišo romėną Vilijų, lengvai paaiškinantį ir sostinės, ir dviejų upių vardų kilmę, bet niekam Lietuvoje jo neprireikė – matyt, lietuviai turėjo savo legendų, kurios kirtosi su aiškiai sukonstruota versija. Tai simptomiška – buvo galima modeliuoti, aiškinti, plėsti jau esamą tradiciją, bet nieku gyvu ne kurti naują. Dar kartą Dluogošas pabrėžia „tuščias“ žemes, siekdamas nutylėti vietinius gyventojus atvykėlių pirmapradiškumo naudai. Ir dar – šiame fragmente Dluogošas jau nebeteigia

„pasakojama, kad“, o režia tiesiai – „užėmė“, „atvyko“. Toliau jis rašo:

„Iš pradžių, kaimynams nesikišant, gyveno naudodamiesi savo teise kaip norėjo, o paskui, kai smarkiai padaugėjo gyventojų, nusiaubė žemutinį kraštą prie Prūsijos (kurį savo kalba pavadino Žemaitija, tai reiškia žemutiniu kraštu), prisišliejusį prie tolimiausių Lenkijos žemių, kurias jie vadina Jarašonais“ (BRMŠ I 558, 578).

Taigi iš Vilniaus, Rytų Lietuvos, Lietuvos siauraja prasme, veržiamasi į vakarus. Tai legendinė tradicija. Štai kita citata, iš šiuolaikinio akademinio istorijos veikalo:

„Rytų baltai I tūkstantmečio viduryje ėmė veržtis į šių dienų Vidurio, o vėliau į Vakarų Lietuvą, asimiliuodami vietinius gyventojus. Šitaip lietuvių gentis praplėtė savo teritoriją ir patraukė naujų žmonių“⁴.

ISTORIOGRAFINĖ MITOLOGIJA

Taigi į legendinę tradiciją reikia žiūrėti su derama pagarba, ten, kur jos neužgožia pseudoromėniški barškučiai, ji pasirodo informatyvi ir patikima.

Kaip, istorikų nuomone, atsiranda Palemono legenda? Nesiekiame aprėpti nė dalies bibliografijos, nes kritiniai paaiškinimai paprastai kartojasi. Chrestomatinis pavyzdys būtų jau minėta Avižonio studija. Su jo pastebėjimais, argumentais ir kritika dažniausiai negalima nesutikti, tačiau čia svarbiau niuansai, pasirinktas akiratis.

Pasak Avižonio, „XIV a. gale ir XV a. pradžioj, vis dažniau susiduriant su lotynų kalba, negalima buvo nepastebėti jos panašumo į lietuvių kalbą. Šiuo panašumu susidomėjo ypač Lietuvos šviesuoliai, kurie jau XIV a. pabaigoj ėmė lankytis po užsienius [...]. Arčiau susipažinę su lotynų kalba ir susidomėję jos panašumu į lietuvių kalbą, lietuvių šviesuoliai humanizmo įtakoje pradėjo tyrinėti senovės romėnų istoriją ir raštus. Čia jie taip pat rado panašumų tarp senovės romėnų ir pagonių lietuvių tikybių. Belyginant abiejų tautų kalbas, tikybas ir papročius, kilo mintis, ar tik lietuvių proseniai nebus turėję kokių artimesnių ryšių su Italija. Taip pamažu kilo ir susidarė ypatinga, mums šiandien gana keistai atrodanti teorija, pagal kurią lietuviai būsią ainiai romėnų, žiloje senovėje į Lietuvą atkeliavusių, o lietuvių kalba – tai tik per amžius apkitusi lotynų kalbos tarmė“⁵.

Kodėl gi ne – tai įtikėtina, tačiau joks šaltinis iki Dluogošo (nelietuvio, žinia) to nepatvirtina, visa ši citata tėra prielaidų virtinė, į XIV–XV a. pradžią suprojektuo-

janti XVI a. humanistų idėjas. Pagrindinė prielaida: pastebėjus panašumus, „kilo ir susidarė teorija“. Bet ji ne daugiau pagrįsta už teiginį, jog Palemonas išvyko iš Romos Nerono siautėjimų metais. Jos nei paneigti, nei įrodyti neįmanoma. Tai aksioma, kuria reikia paaiškinti viso ideologinio etninio legendinio komplekso atsiradimą tuščioje vietoje.

Be abejo, akivaizdu, jog šviesuomenės susidūrimas su lotynų kalba, Antikos istorija, religijomis negalėjo nepalikti pėdsakų, Krokuvos ar Italijos universitetuose studijuojantys lietuviai negalėjo nepastebėti Europos susižavėjimo Antika. Ir jiems identifikacija su antikinė tradicija išties galėjo pasirodyti fantastišku keliu patiems tapti jei ne tiesioginiu žavėjimosi objektu, tai bent tarpiniu, prisijungiant prie Romos tradicijos.

Kitas klausimas – kodėl sukta link Romos, Italijos? Lotynų kalba? Gal ir taip, bet Dusburgietis Romovę su Roma gretino dar 1323 m., kai prūsai ir lietuviai aršiai kovojo su Europa, o ne studijavo klasikinę filologiją Pizoje.

Toliau Avižonis perpasakoja Dluogošo filologines ir istorines motyvacijas, gana aiškiai atskleisdamas, kaip jis klijuoja detales. Lygindamas Lietuvos metraščio sąsajas su Dluogošo pateikiama medžiaga, Avižonis puikiai pastebi: „Dluogošas romėnų bėglių vadu buvo sugalvojęs kažkokį Vilių, įsteigusį Vilniaus miestą, kas aiškiausiai prieštaravo lietuvių tautos padavimams, anot kurių, Vilnių įsteigė Gediminas“⁶. Aiškiai susiduriama su legendų ciklo esminiu turiniu: juk esama mokslingų apnašų, esama ir tradicijos, tie du dalykai skirtingi. Nėra ko ir kalbėti, kad Avižonis čia neapsistoja – taip elgiasi visi istorikai – ir toliau nagrinėja legendos sklaidą vėlesniais amžiais, Mykolą Lietuvį, Motiejų Strijkovskį, kitus autorius. Išties nesunkiai matyti, kaip legenda aplipdoma, pritaikoma prie savo meto dinastinių, ideologinių poreikių. Tik „toliau Dluogošo“ ir menamų studentų sugalvotų teorijų (kuo ne „mokyti žemaičiai“ iš XIX a. pr.?) neinama. O straipsnio pabaigoje, darsyk grįžtant prie lietuvių romėniškos kilmės teorijos atsiradimo laiko ir aplinkybių, konstatuojama: „Aš manau, kad teoriją ir bus sudarę lietuvių didikai XV a. pirmoje pusėje“⁷. O Dluogošas negalėjo jos apeiti net norėdamas: „Matyti, tais laikais ta teorija jau taip labai buvo paplitusi, kad net Dluogošas, išėjęs didelio Lietuvos priešo Zbignievo Olesnickio politinę mokyklą, atpasakojo ją kaip neginčijamą faktą“⁸. Tačiau visi tie pasakojimai iš esmės niekai ir kliesdėsiai, plg. paskutinį studijos sakinį: „Taip labai anuomet buvo paplitusi legendinė teorija, šiandien jokios kritikos nebereikalinga ir istorijos mokslo be pasigailejimo atmesta“⁹.

Kokia istoriografinio mito esmė: pusė sakinio – sugal-

⁴ Gudavičius E., *Lietuvos istorija*, t. 1, Nuo seniausių laikų iki 1569 metų, Vilnius, 1999, p. 23.

⁵ Avižonis K., *op. cit.*, p. 246.

⁶ *Ibid.*, p. 251.

⁷ *Ibid.*, p. 268.

⁸ *Ibid.*, p. 272.

⁹ *Ibid.*, p. 273.

vojo studentai ir Jonas Dluogošas, vėliau visi jau šėlte pašėlo būti romėnais.

Bet negi sunkus, įmanrus, painus Lietuvos metraščio siužetas gali būti laisvų asociacijų lietuvių–romėnų tema vaisius? Vytauto ar Jogailos aplinka, ar studentai Paduvoje syki prie vyno ašočio susėdo ir nutarė: imkim, vyrai, ir sugalvokim, kad lietuviai kilę iš romėnų! Tokius galvočius, paskelbusius savo teoriją, pats Vytautas būtų išjuokęs, o apie lenkus ir teutonus nėra ir kalbos. Priešingai, nei gali atrodyti, meluoti labai sudėtinga. Net meluojama „apie kažką“...

Jei Dluogošui teko pačiam modeliuoti romėnų hipotezę, kartkartėmis paaiškinant, kad lietuviai nesiprausė, buki, klastingi, žiaurūs – vadinasi, jis dirbo su tradicija, kurios apeiti buvo neįmanoma.

Jos turinys galėjo būti trys keturi sakiniai. Iš esmės Lietuvos metraščio legendinė dalis ir yra trijų keturių sakinių eksplikacija, papildyta gal dar giminių tradicijose saugoma skirtinga legendine informacija apie protėvius, kurią metraštininkai turėję koreguoti, jungti, kartais peršokdami šimtmečius ir įvesdami fantastiškus personažus. Ir dar priduriamos kelios liaudiškos vietovardžių etimologijos, tarsi susiejančios viską į visumą (tokių etimologijų, dar ir anekdotiškai žaidybinių, dar dabar gausu, plg. Še-Du-Va, Panie-Vėžys).

Tradicija galėjo būti kad ir tokia: tam tikra grupė į Lietuvos/Prūsijos teritorijas atvyksta apytikriai pirmo tūkstantmečio po Kr. pirmoje pusėje. Atvyksta su šeimom, vergais, turtais, jie ginkluoti, patyrę, tačiau jų per mažai, kad imtų konfliktuoti su juos pranokstančiais vietos gyventojais ar juolab mėgintų juos pavergti. Jie apsigyvena dykrose arba laisvose teritorijose, gal tiesiog ten, kur jiems leidžiama. Prasideda asimiliacija, atvykėliai ima naudoti atsigabentus patirties, karinius, turtinius išteklius ir palengva suvienija aplinkines gentis iš pirmojo savo centro kažkur apie Vilnių, – įsigali iš esmės būsimosios Mindaugo Lietuvos teritorijoje.

Tad maždaug tokia informacija slypi Dluogošo romėniškoje teorijoje, išmetus visus „romėniškus“ ir filologinius žaidimus.

O dabar įsivaizduokime, kad ankstyvaisiais Viduramžiais, griūvant Romai, per genčių ir tautų sumaištį, nežinia kokios etninės priklausomybės grupė (gal geriau tektų kalbėti ne apie etnosą, o apie vyraujančią karinių komandų kalbą, kuri galėjo būti *nesusijusi* su kelių genčių kalbomis) prasimuša iki baltų masyvo ir ten nusėda, įsitvirtina, perima vietinę kalbą, siekia išgyventi ir įsitvirtinti. Po pusšimčio, šimto ar penkių šimtų metų tos genties palikuonys mėgina susivokti – kas jie, iš kur atėjo. Etninė situacija bus pasikeitusi. Net artimiausi kaimynai bus pasikeitę tris keturis kartus. Europa apskritai išmetusi seną genčių kortų kaladę, o naujai gimstančių tautų autoidentifikacija jau visiškai kitokia. Ką tokios grupės palikuonys per penkių

ar dešimties kartų atminties miglas galės išžiūrėti? Jie nebežinos, kuriai genčiai jų protėviai priklausė, juolab jei ta gentis buvo etniškai efemeriška. Ji jausis kaip pasakos herojus, pramiegojęs septynis šimtmečius ir pakirdęs, suvokęs, kad viskas aplink pasikeitė nebeatpažįstamai. Keli atminties ženklai galėjo likti, pvz., Roma. Bet ne romėnų Roma, veikiau jau Roma barbarų akimis – vienintelė pastovybė po tautų kraustymosi sumaišties, Roma, į kurią galima įsikibti ir taip išlikti istorijoje. Tai Roma, kurioje protėviai gotai, galai, langobardai, herulai, gal ir kokie *letovici* galėjo lankytis ir lankėsi, gal ją ir siaubė, ir vieną dieną – išvyko šiaurėn, su visais atsiminimais.

Tie protėviai nebuvo kilnūs Romos patricijai, tai buvo barbarai. Palikuonims apie savo atvykimą jie sekė kiek ar gerokai pagražintus padavimus. Šie nusistovėjo, nors giminės, gentys, teritorijos galėjo turėti skirtingas legendos versijas. Tokia legenda galėjo įvairiomis atmainomis funkcionuoti ir IX, ir XIV a. Tik susidūrus su naujai Viduramžių kūne atgimstančios Romos civilizacija, ši kiek miglota legendinė tradicija galėjo atgimti, suklestėti ir būti permaštyta Paduvoje, Krokuvėje ar Vilniuje. Ją tada prireikė „priregistruoti“, ir tai buvo padaryta: negrabiai montuojant – Dluogošo, stipriai, kiek per griežtai – Lietuvos metraščio, grakščiai – Strijkovskio, kurtuaziškai – Kojelavičiaus.

Atrodo, kad daugelis autorių tiesiog *žinojo* skirtingas kilmės versijas ir tą žinojimą mėgino patikrinti, t. y. jie elgėsi kaip XV–XVI a. mokslininkai, sąžiningai verifikuojantys hipotezes – filologiniu, kultūriniu, istoriniu pagrindu. Daugybė priekaištų Jonui Dluogošui ar vėlesniems autoriams iš tiesų turėtų būti skiriami lyginamosios kalbotyros situacijai XV a. Jie naudojo sau prieinamus metodus, kitokių nebuvo – o dabar už sąžiningas mokslines nuostatas apšaukiami patologiškais melagiais.

DLUGOŠO KOREKCIJA: PILYPAS KALIMACHAS

Pilypas Kalimachas (Philippus Callimachus Buonacorsi, 1437–1496), įdomaus likimo italų intelektualas, ne vienus metus praleidęs Lietuvoje, apie 1479–1480 m. parašė menkai pas mus tenagrinėtą tekstą „Kardinolo Zbignevo gyvenimas ir būdas“. Čia aptinkame reto blaiavimo legendinės lietuvių kilmės *versijų* pristatymą.

„Kadangi nėra vienos nuomonės dėl šios [t. y. lietuvių] genties kilmės, todėl čia verta išdėstyti, ką apie tai mano įvairūs žmonės.

Dauguma teigia, kad toji gentis atėjusi iš Italijos; tačiau šis įsitikinimas greičiau yra jokiais tikrais faktais neįrodytas prasimanymas. Kur kas tikslesnė prielaida tų, kurie lietuvius kildino iš galų. Jie sako, kad tada, kai keltų viena dalis nuėjo į Italiją, tuo pat metu kita

dalis, vadovaujama Lemonijaus, kartu su vaikais ir žmonomis pajudėjo Šiaurės Okeano link, užėmė Europos pakraščius ir iš pradžių įsikūrė būtent tuose kraštuose; netrukus jis [t. y. tas kraštas], pakeitus vado Lemonijaus vardą, buvo pavadintas Livonija, jeigu galima tuo patikėti. O kai vėlesniais laikais kimbrai kraustėsi Bosforo link, jis buvo jų pramintas Kimerų [Bosforu], tarsi Kimbrų [Bosforu]. Keltai, palikę savo gyvenvietes vidurio Sarmatijoje, persikėlė į tas žemes, kurias ir

šiandien užima. Tenykščiai gyventojai, menkai teišmantys apie žemdirbystę, matydami, kad dauguma jų atsidėję šiam darbui, pavadino juos *Litifani* – lietuviais, pagal žemės vaisius, kuriems savo kalboje jie turi bendrą pavadinimą *litifa*. Bet kai kas mano, kad lietuvių (*Lituani*) vardas kilęs iš pakrantės (*litus*) okeano, nuo kurio jie esą kilę [...]. Beje, graikai, nežinodami tikros jų [t. y. lietuvių] kilmės, davė jiems keltoskitų vardą, kuris reiškia ir senąją, ir naująją jų tėvynę. Kadangi su kitomis gentimis jie susidurdavo be galo retai, tik esant būtinam reikalui, – keltoskitų vardas buvo užmirštas, ir išliko tik tas, kuriuo juos vadina žmonės, susiję su jais nuolatiniais glaudžiais tarpusavio ryšiais (BRMŠ I 600–601, 603; vertė Juozas Tumelis).

Kalimachas italas, jam itališka versija akivaizdžiai pritempta, tad „tikslesnė versija“, kildinanti lietuvius iš galų. Tai mums iš pirmo žvilgsnio netikėta. Keltų kraustymasis, kai jie pajuda iki Romos, Mažosios Azijos, Britų salų, žinomas istorinis procesas, datuojamas V–II a. pr. Kr. Keltiškos kultūros siekia baltų teritorijas, Silezijoje, apie Vroclavą, gyvuoja stiprus keltų kultūros centras, apie kurio sąsajas su baltais lyg ir nėra rašyta. Galai – galindai, Lietuvoje paplitę vietovardžiai su *-gala...* Kalimachas čia kiek paaiškina šalių, genčių pavadinimų kilmę ir pateikia gana keblų ilgalaikio kraustymosi legendinį aprašą, kuriame ne taip jau viskas aišku ir jam pačiam. Vis dėlto lieka iš kažkur išnirę keltai ir *keltoskitai*. Pasak Strabono, tai gentis, gyvenusi į šiaurę nuo Dunojaus žiočių. Gal „Dunojėlis“ į lietuvių dainas atėjo ne iš trakų? Kalimachas, be abejo, susipažinęs su Cezariu, kitais antikiniais autoriais, rašydamas, jog gališką lietuvių kilmę patvirtina ir jų religija: „religinis paprotys, kaip ir galų druidų, laikyti šventais miškelius, neturint jokių šventyklų“ (BRMŠ I 601, 603). Mes šią hipotezę kol kas palikime nuošaly, pastebeję, kad esama trijų legendinių tradicijų – greta romėniškos egzistuoja ir keltiška, ir bosforėniška.

Pasak Kalimacho, argumentų „netruksta ir tiems, kurie teigia, kad jie kilę iš bosforėnų“ (BRMŠ I 601, 603). „Bosforėnai“ čia tikriausiai reiškia Kerčės pusiasalyje gyvavusią daugiagentę Bosforo valstybę (V a. pr. Kr. – IV a. po Kr.). Ši hipotezė gali būti Dluogošo pateiktos Bitinijos versijos atmaina, nors chronologiškai ją anksčiau iškėlė vokie-

Živinbudas, Kukovaitis, Utenis, Ringaudas. XVIII a. antra pusė. Puslapis iš *Silva rerum*. MAB RS

čių kronikininkas Laurynas Blumenau: „Prūsijos vardas kilo nuo Prūsijaus, Bitinijos, kuri dar vadinosi Biticija ir Bukcinėja, karaliaus“ (BRMŠ I 507–508). Vienaip ar kitaip, Bosforas šiaurinėje, Bitinija pietinėje Juodosios jūros pakrantėje nurodo tam tikrą kryptį.

PALEMONAS IKI PALEMONO. TRADICIJA XIII–XIV A.

Baltramiejus Anglas (Bartholomaeus Anglicus, apie 1190 – po 1250) – viduramžių enciklopedistas, apie 1240 m. surašęs veikalą „Apie daiktų savybes“ (*De proprietatibus rerum*). Jo informacija surankiota iš Europoje žinomų gandų, tiesiogine „baltiška“ informacija vargu ar remiamasi, tačiau tuo metu Europos kontaktai su baltais buvo gana intensyvūs. Bent kryžiaus žygių dalyviai Magdeburge, kur nuo maždaug 1230 m. gyveno Baltramiejus, turėjo lankytis.

Lietuvą jis vadina Skitijos provincija, Sembą – Mezijos provincija Europoje, kuri plyti žemutinėje Skitijoje (BRMŠ I 232–233). Akivaizdu, kad čia, mėginant baltus įjungti į Europos geoistorinę orbitą, retrospektyviai remiamasi Herodotu, Strabonu ir vėlesniaja Romos provincijų geografija (Mezija išties, menamai pratęsus ją į šiaurę, pasibaigtų maždaug sulig Prūsija).

Tačiau dėl žiemgalių esame priversti suklusti. Skyruije *De Semigallia* Baltramiejus teigia, kad Žiemgala taip „vadinama todėl, kad joje gyvena galatai, kurie ją užgrobė ir sumišo su šios žemės (vietiniais) gyventojais. Štai kodėl žiemgaliais vadinami tie, kurie kilo iš galų, arba galatų, ir vietinių žmonių“ (BRMŠ I 232–234; vertė Juozas Tumelis).

Čia galėtume išžiūrėti Kalimacho gališkos/keltiškos versijos ištakas. Pačios legendos dar nėra, tik principinė atsikraustymo idėja. Kalimachas kalba apie keltų kelionę per Sarmatiją ir skiria keltus bei galus; anot jo, čia keltai, jungdamiesi su vietiniais gyventojais, pagrindžia lietuvių etnosą. Baltramiejus mini galus ir galatus, kurie, sumišę su autochtonais, pagrindžia žiemgalius, arba „semi-galus“, taigi „pusiau galus“. Abi versijos skirtingos, viena kalba apie keltus, kita – galus, o tai ne tas pats, „galai“ – tai apytikriai Galijos provincijų galai. Įmanoma, kad Baltramiejus, kaip mokslinguose sluoksniuose visuomet buvo populiariu, užsibūrė tikrai keistai skambančiu etnonimu *semi-gales* ir pats sukūrė žiemgalių etnogenezės hipotezę. Tačiau Kalimachas apie žiemgalių kilmę nešneka, jam lietuviai atsiradę *keltams* sumišus su vietiniais gyventojais, ir jis nepasinaudoja *semi-gales* savo hipotezei patvirtinti ar praplėsti. Gali būti, jog Baltramiejus apie 1240 m. žinojo gandrą apie baltų/keltų/galų sąsajas ir jį sujungė su *semi-gales*, žiemgalių etnonimu. Iš Magdeburgo žvelgiant, tos gentys vienodos.

Tai, kad Baltramiejus gali naudotis tuo pačiu keltišku/

gališku legendiniu šaltiniu, netiesiogiai liudija tai, kad jis nedetalizuodamas, tačiau aiškiai kalba ne tiek apie *galus*, kiek apie *galatus*. Kas kas, o viduramžių enciklopedistas tuos dalykus turėjo skirti. Įsiskaitykime:

Semigallia [...] sic uocata quasi a Galatis ipsam occupantibus cum incolis terrae mixtis est inhabitata. Unde Semigalli sunt dicti, qui ex Gallis, siue Galatis, et illis populis processerunt (BRMŠ I 232–233). Du sykius Baltramiejus pamini galatus, vieną kartą, galus. *Galatia, Galatae* (su viena „l“) tai Galatija, galatai, *Gallis* (dvi „l“), aišku, galai. Kad Galija – tai, mūsų supratimu, Prancūzija, Belgija, Šveicarija, Baltramiejus negalėjo nežinoti, kaip ir negalėjo nežinoti, kad Galatija – tai Romos provincija Mažojoje Azijoje (mūsų supratimu, Turkijoje), į kurią iš Europos III a. pr. Kr. prasimušę keltaigalatai kurią laiką sugebėjo politiškai ir kariškai sėkmingai veikti, kol juos nugalėjo Pergamo karalius Atalas. Galatai apsigyveno Mažojoje Azijoje, kur nuo 25 m. pr. Kr. įsteigta Romos Galatijos provincija. Bet tai kiti Europos kampai, net jei Mažąją Aziją laikysime Europa.

Baltramiejus Anglas ne šiaip kildina žiemgalius iš galų, bet nurodo, kad joje gyvena „galatai, kurie ją užgrobė“, *a Galatis occupantibus*, verčiant pasyvu „galatų užimta“. Kitame sakinyje jis, berods, kiek sutrinka, nes *Semigallia* gramatiškai iš *Galatia, Galatae* neišvedama. Tada jis tiesiog deda lygybės ženklą: *Gallis siue Galatis*. Tarsi galatai – tie patys galai (tam tikra prasme taip ir yra, jei „galus“ laikysime visų keltų sinonimu, kaip neteisingai, bet dažnai daroma, o ir galatai pasivadino pagal *galli*). Jei galatai Baltramiejui trukdė, kyla klausimas, kodėl jis juos valkioja po tekstą, juk galėjo tarti *Galli* ir jokių galatų nebūtų reikėję.

Išvada: Baltramiejus Anglas 1240 m. remiasi versija, pagal kurią į baltų kraštus yra atsikraustę galatai.

Kad taip yra, (gal) liudija ir (perrašymo?) klaida, kuri simptomiška. Pradėjus aiškinti, kad Semba – Mezijos provincija, tas pat lyg ir turėtų būti pakartota kalbant apie žiemgalius, tačiau čia vietoje *Mesia* įsiterpia *Asia* (BRMŠ I 232–234). Jei kalbama apie galatus, asociacija su Azija yra pagrįstesnė nei su Mezija. Gal tai *lapsus calamis*, bet galatai juk Mažosios Azijos gyventojai.

O štai Kalimachas, kalbėdamas apie keltų atsikraustymą (galus jis pamini tik kad būtų aiškiau, apie ką kalbama), daug šneka apie Bosforą, bosforėnus, Dluogošas – apie Bitiniją.

Ir šią akimirką viskas susijungia. Galatijos provincija ribojasi su Bitinijos ir Ponto provincija šiaurės vakaruose ir šiaurėje. Iki Juodosios jūros nuo Galatijos 50–200 km, o tiesiai į šiaurę nuo Galatijos ir rytinės Bitinijos – *Bosforas*. Graikiškoji Bosforo karalystė, bosforėnai.

Pats suprantu, kad viskas atrodo pernelyg fantastiškai. Dluogošas mini Bitiniją, neminėdamas galatų ir bosforėnų. Kalimachas, atmesdamas Dluogošą ar juo nesinaudodamas, mini Bosforą ir keltus. Baltramiejus

kalba apie galatus, neminėdamas Bosforo ir Bitinijos. Bet žemėlapyje viskas išsirikiuoja viena linija.

Kaip tuos sutapimus paaiškinti: prasimanymams, net mokslingiems, čia daug daugiau peno duotų graikai, Troja, Enėjas, Dakija, Trakija. Kažkodėl – ne, žiūrima į antraeiles Romos provincijas rytuose, ir tai net ne Ponto Bosforas, Trakų Bosforas, jungiantis Viduržemio ir Juodąją jūras, o palyginti skurdus Kimerų Bosforas, apie kurio vietą dar reikia ilgai aiškinti, užuot prakilniai tvojus Trojos ar Atėnų korta? Tiesa, šia korta XV–XVI a. ir buvo pasinaudota – Romos korta, bet *tradicija* privalėjo būti.

Kuo gi svarbus Kimerų Bosforas? Čia pat – Boristeno, Dnepro žiotys. Dnepro aukštupys, o ir kai kurios žemiau esančios teritorijos – baltiškos. Čia ir Gintaro kelias su kontroliuojamu, gana saugiu maršrutu į gintaro radimvietes vakarų baltų teritorijose. Nuo Galatijos iki Galindijos, Žiemgalos, Baisogalos ar Vandžiogalos kelias gali eiti netgi upėmis.

Jei tai – *prasimanymai*, kodėl gi trys nesusiję šaltiniai telpa į *vieną* gretą?

KIMERŲ BOSFORO VERSIJA

Ji atrodo nutrūktgalviška, einanti visiškai kita kryptimi nei „derėtų“, be to, niekas nesiteikė net jos paneiginti. Tačiau XV a. ta hipotezė egzistavo. Štai kaip ją komentuoja Kalimachas: „Tačiau kaip tie, kurie lietuvius kildino veikiau iš galų negu iš romėnų, savo nuomonei pagrįsti turi daug argumentų, lygiai taip jų netruksta ir tiems, kurie teigia, kad jie [lietuviai] kilę iš bosforėnų, kadangi pastarųjų gyvenimo dėsniai ir taisyklės apskritai yra tokie pat kaip ir pirmųjų lietuvių“ (BRMS I 601–604).

Kalimachas negalėjo paminti to, ką šiandien jau žinome mes: tarp Bosforo valstybės karalių buvo keli Polemonai¹⁰. Bosforo karalystė, siekdama išlaikyti savo nepriklausomybę, laviravo tarp Ponto, vėliau ir Romos, bei tarp skitų, sarmatų, Meotidės pakrantės genčių: kartais sekdavosi, kartais išstikdavo ilgalaikės krizės, kaip 62 m. po Kr. Neronui uždraudus Bosforo valdovams ant jų kaldinamų auksinių monetų dėti jų monogramas, jas teko pakeisti Nerono monograma (faktiškas nepriklausomybės praradimas)¹¹. Štai ir Neronas su „krikščionių persekiojimais“ iš Lietuvos metraščių versijų...

Krizės visada lydi kraustymaisi. Štai III a. pr. Kr. pabaigoje dėl karinės–ekonominės krizės dalis Bosforo gyventojų persikelia šiauriau, pas kimerus¹². O mūsų atveju visai tikėtina, kad kokia nors emigracija vyko ir tautų kraustymosi epochoje, kai koks nors bosforėnų būrys galėjo būti gotų ar hunų įsuktas ir pamėtėtas šiaurėn.

Jei manysime, kad kraustomasi dėl ekonominių ar politinių priežasčių, t. y. sąlygiškai ramiai ir organizuotai, galima prisiminti Lietuvos metraščio pabrėžiamą Palemono plaukimą *upe aukštyn*. Tuomet suprantama: kelionė neilgu Nemunu vargu ar galėjo įsitvirtinti kaip legendos branduolys. Juk Lietuvos metraščio legendose nekalbama apie nuotykius, tariamai plaukiant pro Vakarų Europą, Britaniją, Jutlandiją. Ne – pasakojama tik apie iš tikrųjų gal kelių dienų kelionę Nemunu. Bet jeigu Palemono plaukimo Nemunu aukštyn provaizdis buvo Polemono kelionė aukštyn Dnepru (Boristenu)?

Visa tai – tik prielaidos, bet galima pastebėti, kad Polemono/Bosforo versija ima aplipti medžiaga, net nepradėjus nuoseklios studijos. Mykolas Michelbertas, rašydamas apie ankstyvąjį geležies amžių Lietuvoje, tarp kitko pamini: „Panašių į Lietuvos radinius dalgių [...] aptikta ir Bosporo (?) karalystės vėlyvojo antikos laikotarpio gyvenvietėse“¹³. Apskritai baltų ryšiai su Pajuodjūriu per Dneprą I–IV a. intensyvūs: „Daugiau duomenų turime apie Lietuvos gyventojų ryšius su Černiachovo kultūra, kuri buvo paplitusi taip pat Žemutinėje Padnieprėje, prie Dnestro ir Dunojaus žemupyje. Lietuvoje aptikta Černiachovo kultūrai tipišku žiestų indų (Veiviržėnai). Tiek Lietuvoje, tiek Černiachovo kultūros teritorijoje pasitaiko tų pačių emaliuotų dirbinių, lankinių segių lenkta kojele, gintarinių kabučių. Galimas daiktas, iš Černiachovo ar Pševorsko kultūros į Lietuvą pateko kibiro pavidalo kabučių. Vidurio Padnieprės lobiuose aptikta [...] vytinių antkaklių kiliniais galais, kurias chronologiškai dar galima sieti su Černiachovo kultūra. Taip pat dalis centrinės Lietuvos gyventojų galėjo migruoti į Černiachovo kultūros teritoriją. Taigi Lietuvos gyventojai bei černiachoviečiai palaikė įvairius ryšius, kurie pasekiami III–IV amžiuje“¹⁴. Žinoma, Černiachovo kultūra toli gražu ne Bosforo karalystė, nors pietryčių kampe tiesiogiai su ja ribojasi, bet mums čia svarbesnis kontaktų su Dnepro žemupiu intensyvumas, netgi archeologiškai leidžiantis kalbėti apie galimas gyventojų migracijas. O kad kraustytasi ir šiaurės kryptimi, į baltų teritorijas, netiesiogiai rodo ir Černiachovo kultūrai būdingų žiestų indų atsiradimas: vargu ar dužūs moliniai indai buvo gera eksporto prekė, čia greičiausiai juda technologija, o ją neša žmonės...

Jei Bosforo–Polemono legenda būtų padirbta XV a., tai ir Bosforas, ir Polemonas būtų išnirę kartu. Bet Bosforas pasirodo XV a., o Polemonas (ne Polemonas) – jau kompiliaciniame romėniškoje lietuvių kilmės versijoje XVI a. Taigi esama bendro šaltinio. Tai veikiausiai turėtų būti žodinė tradicija, Lietuvoje gyvuojanti XV a.

¹⁰ *Istorija Evropy*, t. 1, Drevnijaja Evropa, Moskva, 1988, s. 530, 533.

¹¹ *Ibid.*, s. 533.

¹² *Ibid.*, s. 532.

¹³ Michelbertas M., *Senasis geležies amžius Lietuvoje*, Vilnius, 1986, p. 202.

¹⁴ *Ibid.*, p. 221.

Užrašoma ji buvo iškreipta, ideologiškai–patriotiškai ją persukant Romos kryptimi.

KELTŲ PĖDSAKAS

Tacitas teigė, kad aisčių kalba primenanti britų kalbą (*Germania*, 45, BRMŠ I 143, 145). Britanija Tacito laikais buvo keltiška. Esu keliose vietose pastebėjęs, kad prūsų religija nežinia kodėl atitinka keltų religinę organizaciją, o krivio kirvaičio (krivaičio) bei vaidelotų institucijos bei jų socialinis-religinis funkcionavimas Prūsijoje (Simono Grunau ir kitų „prūsiškų“ kronikinių duomenimis) gali būti gretinamas ar net tapatinamas su keltų druidų institutu.

Vis dėlto keltiškas/gališkas pėdsakas irgi atrodo dirbtinis, Baltramiejus Anglas ir Kalimachas tiesiog paisto niekus. Bet viskas ne taip paprasta. Ar mes norime, kad keltai, kadaisė prasiveržę į baltų teritorijas, paliktų išmeigę čia savo vėliavą? Kad savo pasienio upę pavadintų keltiškai, koku nors „Nemunu“? (*Nem-* šaknis keltiškai „šventas“, *Nemetona* – keltų deivė, *Nemain* – karo dievo Neito sutuoktinė¹⁵, plg. slavų *Nieman*, *Neman*), kad į Nemuną įtekėtų Neris (*Nera* keltų mitologijoje – keliautojo į pomirtinę karalystę vardas, o jo mitas bemaž pažodžiui atkartoja Sovijaus mito siužetą¹⁶), kad pirmoji legendinė valstybės sostinė būtų pavadinta keltiškai (*Kerna* – airiškas vietovardis, pagal airių knygą „Vietų senovė“, Dindsenchas, reiškias „Gausybę didvyrių“¹⁷), kad Airiogala gali reikšti „Ikaitus duodančius pavaldinius“, *Airgialla*¹⁸. Jeigu mes norime ko panašaus, tai turime.

Keltai IV–III a. pr. Kr. skirtingomis bangomis įsiveržia į Balkanus, Dunojaus žemupį, gyvena dabartinės Rumunijos teritorijoje, Vengrijoje, Čekijoje. Vidurio Europoje jie iš esmės baltų pašonėje, bet atrodo, kad toliau į šiaurės rytus jie neprasimuša. Bent jau iš vakarų ar pietvakarių. Primenu, kad čia aš ieškau ne lietuvių kilmės, o tik pagrindo keltiškai lietuvių kilmės legendinei versijai. Tad dar kelios citatos ne pro šalį. Štai vėl Kalimachas:

„Kai keltų viena dalis nuėjo į Italiją, kita dalis, vadovaujama Lemonijaus, kartu su vaikais ir žmonomis pajudėjo Šiaurės Okeano link, užėmė Europos pakraščius ir iš pradžių išsikūrė būtent tuose kraštuose; netrukus jis, pakeitus vado Lemonijaus vardą, buvo pavadintas Livonija [...]. O kai vėlesniais laikais kimbrai kraustėsi Bosforo link, jis buvo jų pramintas Kimerų Bosforu [...]. Keltai, palikę savo gyvenvietes vidurio Sarmatijoje, persikėlė į tas žemes, kurias ir šiandien užima. [...] grai-

kai, nežinodami tikros jų [lietuvių] kilmės, davė jiems keltoskitų vardą, kuris reiškia ir senąją, ir naująją jų tėvynę“ (BRMŠ I 600–603).

Marija Gimbutienė taip nusako padėtį baltų ir aplinkinėse teritorijose II a. pr. Kr. – II po Kr.:

„Bendra politinė Europos situacija – keltų ir germanų veržimasis į rytus – galėjo turėti įtakos Zarubincų kultūros žmonių migracijai. III–II a. pr. Kr. keltai siekė Vakarų Lenkiją, net Kujaviją“¹⁹. „Zarubincų kultūros žmonių paplitimas pasekamas pagal kapinynus [...]. Kapuose aptikta daug žalvarinių keltiško stiliaus segių; pagal jas Zarubincų kultūros paplitimas Volynėje ir Dnepro vidurupyje datuojamas II–I a. pr. Kr. [...]. Zarubincų tipo radinių, daugiausia urninių kapų, atsiranda paskutiniaisiais a. pr. Kr. Volynėje ir Dnepro vidurupio baseine aplink Kijevą, o eros pradžioje jie paplinta palei Desną, Seimą iki Okos ir Dnepro aukštupio baseine [...]. Vidurio Rusijos galindai, metraščiuose minimi iki XI–XII a., siejami su prūsų galindais. Kadangi jokia kita migracija, išskyrus slavų, VI–VII a. į Desnos baseiną archeologiškai nežinoma, spėjama, jog Zarubincų kultūros žmonės turi būti prūsų galindai“²⁰.

Pakeiskime Vidurio Rusiją, Volynę, Dnepro vidurupį žodžiu „Sarmatija“, kas visiškai teisėta antikinės (ir viduramžiškos) geografijos požiūriu, o žodį „Zarubincų kultūra“ – keltoskitais. Galindų net keisti nereikia.

Kitame akademiniam veikale skaitome: „Iš sukauptos medžiagos matyti, kad Zarubincų kultūrą palikusios gentys palaikė glaudžius ryšius su antikinės kultūros centrais prie Juodosios jūros, taip pat su keltais“²¹. Štai ir Bosforo-Ponto linija, štai ir keltiškas pėdsakas. Kalimachas XV a. puikiai perteikė sampyną: keltai/Bosforas. Ją galima aptikti ir archeologiškai.

Tad galėtume tarti: XV a. tikrai egzistavo legendinė tradicija, kildinanti lietuvius iš galų/keltų ir (ar) Šiaurės Pajuodjūrio.

Deja, politiniai-ideologiniai motyvai šią versiją persuko Romos link.

Tokia yra šio straipsnio išvada.

Atrodytų, čia galėtume dėti tašką, bet yra ne taip. Istorikai ne veltui savo uosle nujautė – už Palemono kažkas slypi – tai ne šaltinis, bet ir ne pasaka.

Ir šią akimirka, visiškai netikėtai, iškyla pagrindinė tema, pačios Palemono legendos turinio tema. Tai – atvykimo tema. Palemono legenda – ir man pačiam tai tam tikras smūgis ir netikėtumas – nėra sugalvota ar sudėliota. Jos specifika verčia konkretizuoti kontekstą, kuriame Palemono legenda turėtų būti išspręsta, ir tas kontekstas – airiškas. ❧

¹⁵ Botheroyd S., Paul F., *Lexikon der keltischen Mythologie*, 2. Aufl., München, 1995, S. 250–251.

¹⁶ *Ibid.*, S. 251–252.

¹⁷ *Predanija i mify srednevekovoj Irlandii*, Moskva, 1991, s. 234.

¹⁸ *Ibid.*, s. 276.

¹⁹ Gimbutienė M., *Baltai*, Vilnius, 1985, p. 86.

²⁰ *Ibid.*, p. 85.

²¹ *Lietuvių etnogenezė*, Vilnius, 1987, p. 113.